

УДК 327 (5-15)

Гребцов В.В., Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса

Гребцов Владислав Володимирович – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри загальногуманітарних дисциплін Міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса). У 1999 р. закінчив відділення міжнародних відносин Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. У 2003 р. захистив кандидатську дисертацію. Тема наукового дослідження: “Україна і міжнародні відносини на Близькому Сході на сучасному етапі історичного розвитку”.

Трансформація структури міждержавної системи регіону Перської затоки на сучасному етапі

У статті досліджуються етапи трансформації структури міждержавної системи регіону Перської затоки, зроблена спроба удосконалити понятійний апарат, пов'язаний з визначенням даної системи, проаналізовані чинники, які впливають на її функціонування, та результати цього впливу. Автором запропоновано кілька варіантів сценаріїв подальшого розвитку регіональних структурних процесів.

The article runs about transformation stages of international (inter-state) system structure of the Persian Gulf region. The author makes an attempt to improve categorical apparatus connected with that system definitions, analyses critical factors which its functional capabilities are depended on, and political results of their influence. The author also offers a few scenarios of the future development of regional structural processes.

Події 2003 р., передусім друга американо-іракська війна, корінним чином вплинули на загальнополітичну ситуацію в регіоні Перської затоки. Даний регіон вкотре за останні півтора десяти років відновив свій статус одного з найважливіших в глобальній системі міжнародних відносин. Можна без перебільшення констатувати, що вектор майбутнього розвитку всього світу визначається на даний момент на Близькому Сході загалом і регіоні Перської затоки зокрема, що підкреслює актуальність теми дослідження.

Безсумнівно також, що відповідно до цих процесів зазнала значної трансформації політична структура регіональної системи міжнародних відносин у Перській затоці. Метою даної роботи є аналіз цієї модифікації у порівнянні з попереднім періодом і з'ясування ролі позарегіональних чинників у трансформаційному процесі. Завдяки своїм новині та безперервній модернізації ця проблематика ще не дістала належного висвітлення в українській науці.

Передусім, необхідно визначитися з тим, що саме автор розуміє під терміном “регіон Перської затоки” і яка його структура. Регіон Перської затоки інкорпорує в собі всі країни, які мають прямий вихід до вод затоки без урахування протяжності берегової смуги. Система міждержавних відносин Перської затоки в останній третині ХХ ст. стабільно складалася з трьох основних структурних компонентів. Найбільш значущим з них був Іран (до 1979 р. – монархія, після – ісламська республіка з вирішальним впливом шійтського духовенства). Другий за важливістю компонент системи – Іракська Республіка під керівництвом партії Баас (Арабського соціалістичного відродження). Нарешті, найважливішу світову роль якщо не у сфері політики, то у сфері економіки грали суннітські монархії Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ): Королівство Саудівська Аравія (КСА), Бахрейн, Катар, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), Оман.

Однак реалії ХХ ст. дозволяли зробити деяке якісне узагальнення структури міждержавної системи Перської затоки за рахунок частини

даних компонентів, а саме – Іраку і держав РСАДПЗ. Подібне узагальнення було можливим завдяки двом головним причинам. По-перше, більшість населення в кожній з цих країн складала етнічні араби. По-друге, уряди вищезгаданих держав бачили в Ірані могутнього експансіоніста, який історично тяжіє над арабськими країнами затоки з метою максимально розширити сферу свого впливу. Саме ця обставина, разом з неприйняттям шійзму, призвела до того, що в ірано-іракській війні країни РСАДПЗ активно підтримали Багдад політично й економічно, незважаючи на різку відмінність в ідеологічному плані. Дані обставини дають підстави вважати, що у другій половині ХХ ст. по відношенню до міждержавної системи Перської затоки єдиною субсистемою виступали арабські країни цього регіону. Для характеристики цієї підсистеми доречно використовувати назву затоки, яка прийнята серед арабських країн – “Арабська затока”, якщо вживати цей термін не в географічному, а в геополітичному значенні.

Разом з тим, повністю ототожнювати країни “Арабської затоки” контрпродуктивно. Вже на початку 80-х рр. ХХ ст. ряд британських [1] і американських [2] дослідників виділяли корінне населення монархій затоки в окрему етнополітичну підгрупу в рамках арабського світу, позначаючи її терміном “аравійці”. Слід визнати, що подібне виокремлення має серйозні підстави. Історична специфіка економічного, політичного, культурного розвитку аравійських монархій має багато спільного. Створення єдиної організації РСАДПЗ, в чю компетенцію входять в тому числі найважливіші питання щодо спільної оборони від зовнішніх і внутрішніх противників, природним чином завершило тривалий інтеграційний процес, викликаний загальною близькістю населення і правлячих режимів монархій затоки.

Вказана структура системи міждержавних відносин Перської затоки була характерною для 1970-х і особливо 1980-х рр. Однак після агресії Іраку проти Кувейту в 1990 р. вона вже не виглядала так безперечно. Субрегіон “Арабської затоки” в першій половині 90-х рр. фактично розколовся на “Ірак” і “РСАДПЗ”. Разом з тим, все більше значення в регіональній системі став набувати чинник присутності позарегіональних держав, точніше кажучи, однієї наддержави – США. Використовуючи антиіракські настрої перших років після кувейтської кризи 1990-91 рр., Вашингтон доклав чимало зусиль, щоб закріпити розкол країн “Арабської затоки”. Американське проникнення в регіон здійснювалося масштабно і в різних формах: від спільних економічних проектів до створення розгалуженої мережі військових баз в країнах РСАДПЗ, в тому числі на території Саудівської

Аравії, що було розцінено багатьма мусульманами як окупація ісламських святинь (святих міст Мекки та Медіни, хоча безпосередньо там американські бази не розміщувалися).

Стосовно Іраку та Ірану адміністрація Б. Клінтона проводила політику “подвійного стримування”, яка передбачала набір економічних і політичних санкцій [3]. Фактично вона була спрямована на підтримку глибокої ізоляції Іраку з метою ліквідації баасистського режиму. Найсуворіша заборона на експорт в Ірак важкого озброєння, проведення інспекцій з ліквідації зброї масового знищення Іраку разом з масованим постачанням зброї країнам РСАДПЗ повинні були, на думку державних діячів [4] і частини політологів [5] США, сприяти формуванню нової структури регіону. В її основу мало бути покладено військовий паритет головних складових трикутника “Іран – Ірак – Саудівська Аравія (РСАДПЗ)”. Враховуючи очевидне фінансове домінування аравійських монархій у порівнянні з їхніми регіональними конкурентами, ця схема мала забезпечити створення сильного проамериканського крила, яке разом із самими США встановило б надійний контроль над економічно і геостратегічно важливим регіоном.

Помилковість цих планів полягала передусім в методах їх реалізації. Штучна ізоляція найважливіших природних компонентів системи, Ірану та Іраку, і привнесення замість них надмірного американського чинника деструктивно позначились на політичній стійкості системи загалом.

Політика “подвійного стримування” не принесла Вашингтону відчутних успіхів. Навпаки, катастрофічне положення іракських мас внаслідок економічних санкцій, запроваджених ООН завдяки активному тиску з боку Сполучених Штатів, в арабському світі сприймалося як наслідок цілеспрямованого геноциду братерського народу американськими агресорами. Віктимізація Іраку в громадській свідомості значної більшості населення планети стала реальністю. Відповідно зросла і підтримка іракського народу сусідніми країнами, що призвело майже до фактичного відновлення субсистеми “Арабської затоки” (за винятком Кувейту, де не лише правляча верхівка, але і більшість населення з часів іракської окупації за зрозумілих мотивів були налаштовані антиіракські). Однак свою антиіранську спрямованість цей субрегіон до того часу, в основному, втратив.

Дана реставрація означала практичну невдачу попередніх зусиль США поставити під повний контроль міждержавну систему

Перської затоки. Але атака Нью-Йорка і Вашингтона 11 вересня 2001 р. надала вагомий привід американській адміністрації Дж. Буша-молодшого, щоб модифікувати регіональний курс у бік його різкого посилення. Внаслідок операції “Іракська свобода” (весна 2003 р.) війська США окупували Ірак, один з трьох фундаментальних базисів регіональної системи.

Згідно з визначенням, запозиченим з фізики, найбільш стійким є предмет, що має три ідентичні точки опори. Дане визначення справедливе для конкретної системи, що досліджується, – системи міждержавних відносин Перської затоки. Штучне нівелювання одного з найважливіших елементів призвело до природних якісних модифікацій всієї системи. Насамперед, це стосується тотального руйнування її колишньої структури. Зникнення Іраку як реального дієздатного суб’єкта міжнародних відносин не сприяло формуванню структурної осі системи “Ер-Ріяд – Тегеран”. Причинами цього є непропорційність демографічного, політичного, військового та навіть економічного (підкреслюємо – економічного, а не фінансового) потенціалу, звичка саудівської верхівки розраховувати на міжнародній арені на підтримку зовнішнього покровителя, тобто, певною мірою, історична залежність від США, починаючи з часів засновника сучасної Саудівської Аравії короля Абдель-Азіза ібн Абдеррахмана, і відсутність подібного досвіду у республіканського Ірану, який, натомість, має досвід конфліктних відносин з тими самими США. Однією з головних причин став також факт надмірного втручання Сполучених Штатів у регіональну систему, що паралізує свободу дій на регіональному рівні як країн РСАДПЗ, так і Ірану, хоча і меншою мірою.

Крім того, неясною залишається доля самого Іраку. Фундаментальною помилкою адміністрації Дж. Буша-молодшого у порівнянні з попередніми адміністраціями Б. Клінтона стала спроба розв’язати іракську проблему за допомогою військової сили. Ірак, секуляристська держава, яка боролася з екстремістськими мусульманськими організаціями на власній території, зараз перетворився на інкубатор ісламістського руху різних напрямків та полігон для відпрацювання терористичних акцій.

Незважаючи на інтенсифікацію партизанського руху в країні, перші спроби розбудови нового Іраку на засадах атлантичної демократії призвели до проведення виборів у парламент країни з наступним поділом владних функцій між представниками домінуючих етнічних і конфесійних груп. Однак, оскільки цілі цих груп неоднакові, а часто протилежні, залишається питання життєздатності нової

законодавчої та виконавчої влади Іраку. Більше того, Ірак зараз являє собою приклад держави-протекторату, уряд якого відіграє мінімальну роль в регіоні Перської затоки.

Таким чином, замість повноцінного структуроформуючого суб’єкта системи регіональних відносин Перська затока отримала осередок напруги, наслідки існування якого можуть негативно впливати на стан справ у регіоні тривалий час.

Постає питання – чи готова система міжнародних відносин даного регіону абсорбувати демократичні цінності взагалі? Створення навіть примітивної іракської держави на принципах управління більшістю може позбавити регіональну систему природної життєздатності. Існування демократичного Іраку викличе роздратування вірних союзників США – країн РСАДПЗ, точніше їх правлячих режимів, які за своїм модусом операнді нічим принципово не відрізняються в кращій бік від баасистських правителів Іраку.

Активно сприяючи демократизації Іраку (а без зовнішнього сприяння будь-яка спроба демократизації на Близькому Сході приречена на невдачу протягом ще кількох десятиків років), Вашингтон ризикує відштовхнути від себе монархії Перської затоки, в яких і так вже склалися могутні антиамериканські течії. Як це не дивно на перший погляд, саме піддані аравійських монархій стали оплотом боротьби зі світовою могутністю США. Організація “Аль-Каїда”, що створена і фінансується вихідцями з КСА і сусідніх країн, сприяла трансформації сприйняття понять “система міждержавних відносин” і “система міжнародних відносин” Перської затоки. Якщо раніше вони були фактично тотожні, то тепер невидима міжнародна організація стала одним з найважливіших чинників у системі міжнародних відносин у Перській затоці. За цих умов місцеві режими будуть або ліквідовані власними підданими, або змушені будуть різко змінити свій зовнішньополітичний курс. Частково Вашингтон продемонстрував розуміння цієї небезпеки, евакуювавши свої військові бази з території Саудівської Аравії невдовзі після окупації Іраку.

Демократичне правління в Іраку здатне викликати не тільки ці ускладнення. Більшість населення в Іраку складають мусульмани-шіїти (біля 60%). Іракські ж суніти розподіляються за етнічною ознакою: якщо певною мірою спростити етнічну ситуацію в Іраку, можна підсумувати, що половина з них араби, а інша половина – курди. Суперечності між ними, що базуються на кривавому досвіді двосторонніх стосунків не лише сивої давнини, але й всього ХХ століття, вкрай важко ліквідувати. Отже,

саме шиїти мають найбільше шансів зосередити у своїх руках реальну владу в державі.

Однак, враховуючи сучасні тенденції “ісламського відродження”, навряд чи шиїтська більшість висловиться за будівництво політичної системи країни за західним зразком. У південних, шиїтських районах все більшу популярність здобувають ідеї створення ісламської республіки на кшталт сусіднього Ірану. Тегеран негласно, але послідовно підтримує ці тенденції, вбачаючи в них додаткове джерело власної безпеки у відносинах із США. Відповідно, субрегіон “Арабської затоки” припинить своє існування, оскільки етнічна складова буде нівельована ідеологічною та релігійною. Замість цього може виникнути “шиїтський субрегіон” Перської затоки, що складатиметься з Ірану й Іраку. У випадку, якщо Ірак в основному збереже свої кордони і за шиїтського правління, природні геополітичні суперечності послаблять зв'язки між Тегераном і Багдадом, але, безумовно, не ліквідують їх в умовах тотального оточення суннітськими країнами і впливу чужої західної цивілізації.

Політичний пресинг, який чинять США на Іран з метою повалення іранського режиму, де

клерикальний вплив залишається досить сильним, якщо не вирішальним, може набути характеру і відвертих військових дій. У цьому випадку наслідки можуть бути катастрофічними як для країн Близького і Середнього Сходу, де виникне єдиний антиамериканський фронт прибічників радикального ісламу від Іраку до Афганістану, так і для США.

Нарешті, існує імовірність етно-конфесійної дезинтеграції Іраку, штучно створеної Великою Британією держави. Як не парадоксально, єдиною цементуючою силою, яка не дозволяє центробіжним процесам зруйнувати Ірак як державу, на даному етапі залишається Вашингтон. У випадку гіпотетичного колапсу країни іракські шиїти ідеологічно і політично інкорпорується Іраном, можливо, утворивши формально незалежну державу. Курдські райони Іраку, ймовірно, перейдуть під патронаж США (оскільки саме США виступали гарантом фактичної політичної незалежності іракських курдів, починаючи з 1991 р.), що, до речі, призведе до погіршення американсько-турецьких відносин. Іракські сунніти мають шанс створити власну державу в центрі нинішнього Іраку; можливо, вона збереже колишню назву. Однак в цьому випадку

ЛІТЕРАТУРА

1. Mansfield P. The Arabs. – New York: Penguin Books, 1990. – P. 334.
2. Braibanti R. The Gulf Cooperation Council: Comparative Note // The Gulf Cooperation Council: Moderation and Stability in an Interdependent World. – Washington, DC: Westview Press – Boulder, Colorado, 1987. – P. 205-216.
3. USCENTCOM. Strategic Environment. – 1994 // [http://www.milnet.com/milnet/pentagon/centcom/chap1/strategic/htm](http://www.milnet.com/milnet/pentagon/centcom/chap1/strategic.htm); A National Security Strategy of Engagement and Enlargement. – February, 1996 // <http://www.fas.org/spp/military/docops/national/1996stra.htm>
4. A National Security Strategy for a New Century. – May, 1997 // <http://www.fas.org/man/docs/strategy97.htm>
5. Karp A. The Demise of the Middle East Arms Race // The Washington Quarterly. – Autumn, 1995. – Vol. 18, № 4. – P. 29-51.

Надійшла до редколегії 02.03.2005 р.